

УДК 37.014.55-055.2(477.72)''18/19''

Ольга ЛИТВИНЕНКО

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ ЖІНОЧИМИ СЕРЕДНІМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ (Херсонська губернія)

Olga LITVYNENKO

ORGANIZATION AND ADMINISTRATION OF WOMEN'S SECONDARY EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IN THE SECOND HALF OF XIX – AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES (KHERSON PROVINCE)

Анотація: у статті розглядаються специфіка організації та управління жіночими середніми навчальними закладами у другій половині XIX – на початку XX ст.; визначено загальні тенденції в керівництві жіночими навчальними закладами: розширення сфери управлінських функцій; прагнення до підвищення якості навчально-виховного процесу; посилення уваги до організації виховної роботи в школах відповідно до офіційних ідеологічних орієнтирів, збереження деяких елементів демократизації управління системою народної освіти.

Annotation: the article deals with specifics of the organization and management of women's secondary schools during the second half of XIX – the beginning of the twentieth century, identified common tendencies in the management of female educational institutions: widening of the scope of management functions, the desire to improve the quality of the educational process, increased attention to the organization of educational work in schools in accordance with the official ideological orientations, the conservation of certain elements of democratic governance system of public education.

Ключові слова: управління, Міністерство народної освіти, жіноча гімназія, управлінські функції, педагогічна рада.

Key words: Management, Ministry of Education, women's gymnasium, administrative functions, Council of Teachers.

Мета: з'ясувати специфіку організації та управління жіночими середніми навчальними закладами у другій половині XIX – на початку XX століть.

Суспільно-політичні та соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, мають суттєвий вплив на систему освіти. Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті проголошена нова ідеологія і практика життєдіяльності сучасної школи як соціально-педагогічної системи, завданням якої є забезпечення сучасної якості освіти на основі збереження її фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства й держави. У зв'язку з цим питання управління освітніми процесами стають більш актуальними, оскільки шкільна практика свідчить про недостатню готовність керівників закладів до професійної управлінської діяльності, відсутність у багатьох з них необхідної управлінської культури.

Саме тому стає необхідним і доцільним дослідження проблеми організації та управління середніми навчальними закладами.

Вивчаючи питання управління системою загальної середньої освіти, Г. Єльнікова підкреслює, що загальна

середня освіта – це соціально-педагогічна система, у межах якої діє механізм самоуправління; зовнішній вплив певних параметрів, заданих урядовими та державними документами й потребами людини, котра навчається; управління здійснюється конкретними структурами на різних рівнях для збереження й упорядкування загальної середньої освіти на основі закономірностей.

Отже, упродовж XX ст. в теорії і практиці управління освітою напрацьовано нові ідеї та підходи, на основі яких закладаються освітні альтернативи, здійснюється інноваційний пошук. Особливе значення приділяється питанням добору й розстановки управлінських кадрів, переходу освітніх систем від режиму функціонування до режиму розвитку.

У роботах вітчизняних учених останніх років (Л. Даниленко, Л. Калініна, Л. Карамушка, В. Олійник, Н. Побірченко, Т. Сорочан, О. Шиян та ін.) започатковується новий підхід до управління ЗНЗ як професійної діяльності директора, а також формується уявлення про освітній (шкільний) менеджмент та шкільного менеджера.

Значний внесок у розроблення культурологічних засад, змісту і технологій педагогічної освіти зробили С. Архангельський, А. Вербицький, І. Ісаєв, В. Леднев, В. Лозова, А. Маркова, М. Нікандров, В. Сластьонін, В. Слободчиков та інші.

Важливими виявилися педагогічні дослідження сучасних освітніх систем, вивчення в галузі загальної теорії і практики організації навчання персоналу, а також розвитку теорії освітніх систем і технології підготовки управлінських кадрів В. Афанасьєва, М. Бирштейна, В. Бондаря, З. Васильєвої, Н. Денисенко, В. Зверєвої, Ю. Конаржевського, В. Пікельної, М. Поташніка, П. Третьякова, К. Ушакова, Р. Шакурова, Т. Шамової.

Акцент діяльності директора зміщується на вдосконалення особистої діяльності та створення умов для самоорганізації праці учнів, учителів, працівників адміністрації. Таким чином здійснюватиметься поступовий перехід від домінуючого оперативного до стратегічного цільового управління через узгодження власних з функціями усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Діяльність організаційних структур на всіх рівнях управління ЗНЗ набуває рефлексивного змісту завдяки впровадженню моніторингового супроводу управління, у здійсненні якого значна роль належить шкільним психологічним службам [8].

Загальна спрямованість педагогічного процесу в жіночих середніх навчальних закладах у другій половині XIX – на початку XX ст. супроводжувалась відповідними статутами, циркулярами, але реалізовувалась завдяки власному досвіду вчителів гімназій і реальних училищ. Порівняння стану середньої освіти дозволило встановити зміну організаційних і методичних принципів управління середніми жіночими навчальними закладами.

Міністерство постійно здійснювало контроль за діяльністю гімназій, які щорічно докладно звітували щодо кількісного та національного складу учениць, кадрового забезпечення, навантаження й оплати вчителів, кошторису господарських витрат, результатів навчального процесу і навіть змісту позаурочної виховної роботи. Регламентація діяльності жіночих середніх закладів була дуже жорсткою: опікуни прагнули не допускати ніяких відхилень від затверджених міністерством правил.

Проблемами освіти опікувалось також Міністерство внутрішніх справ, яке в таємних циркулярах свого відомства забороняло приймати на роботу політично неблагонадійних осіб. У спеціальному секретному циркулярі від 28 лютого 1911 р. міністерство вимагало завчасно інформувати про організацію поїздок учнів по містах Росії, повідомляти губернаторам списки екскурсантів вказівкою міст відвідування [5, арк. 13].

З часом у циркулярах нормативно-змісту почала простежуватися й деяка демократизація шкіл. Так, згідно з постановою Ради міністрів від 18 листопада 1905 р. право встановлення внутрішнього розпорядку навчального закладу надавалося педагогічним радам, заохочувалися й такі нововведення, як діяльність батьківських комітетів. Згідно з положенням спеціального циркуляра 1905 р., “голови батьківського комітету повинні бути надані права, однакові з правами почесного опікуна гімназії як в педагогічній раді, так і господарському комітеті навчального закладу. Рішення батьківських зборів і батьківського комітету обговорювалися на засіданнях педагогічної ради, голова та його заступники мали право бути присутніми на уроках та іспитах, але “без права робити зауваження” [5, 4].

Міністерство народної освіти мало в управлінській діяльності не лише контролюючі функції, а також проводило велику роботу з інформування навчальних закладів про нові підручники та навчальні посібники. Значна увага приділялась підвищенню якості педагогічного процесу в жіночих гімназіях. У циркулярі від 29 квітня 1911 р. підкреслювалося, що для “серйозної постановки навчальної справи в жіночих гімназіях і прогімназіях необхідно, щоб очолювали керівництво навчально-виховною частиною особи з вищою освітою”. “При гимназии состоят следующие должностные лица: директор, инспектор, преподаватели, воспитатели, врач и письменноводитель. В должности директора гимназии и инспектора гимназии и прогимназии преимущественно избираются только лица, приобретшие ученую степень в одном из высших учебных заведений империи и обратившие на себя внимание службою по ученой части ведомства министерства народного просвещения. Главная обязанность директора состоит в надзоре как за ходом преподавания и воспитания, так и за внешним порядком и материальным благосостоянием вверенного ему заведения и вообще за точным исполнением всех постановлений, касающихся гимназий” [9].

Наукова розвідка архівних джерел свідчить, що найважливіші педагогічні питання вирішувалися спільно з педагогами різних типів середніх навчальних закладів. Вивчення протоколів засідань педагогічних рад показало, що зміни, які вносились у зміст освіти, відображали спрямованість до зближення навчальних програм різних типів шкіл. Таким чином на регіональному рівні

дотримувались єдиних вимог до загальної освіти.

Пропонуючи введення додаткових годин на ті або інші предмети, педагоги враховували місцеві потреби. Так, наприклад, заміна спеціалізації “історія” для жіночих гімназій на “природознавство і географію”, необхідніші народним учителькам в регіоні з переважним розвитком сільського господарства.

Факти з різних архівних джерел переконують, що педагоги реалізовували й розвивали ідеї гуманізації педагогічного процесу стосовно змінних освітніх потреб. Дана тенденція відобразилася у відповідній спрямованості навчальних предметів, зміні характеру контролю й оцінювання, реалізації виховних функцій навчання, виробленні вимог до учнів, організації їх позакласного часу.

Аналізуючи зміст педагогічної діяльності жіночих середніх навчальних закладів Херсонської губернії, ми дійшли висновку, що педагогічна рада мала повноваження, які визначались статутом навчального закладу та була його колегіальним органом управління. Прогресивним бачиться той факт, що до складу педагогічних рад, крім учителів, входили представники батьківського комітету, котрі мали право вносити пропозиції для обговорення питань на засіданні.

Вивчивши протоколи засідань педагогічних рад жіночих навчальних закладів Херсонської губернії, ми відтворили зміст їх діяльності. Перш за все, слід відзначити, що пріоритетним було питання щодо забезпечення ними якісної освіти в середніх жіночих навчальних закладах. Так, на засіданні педагогічної ради Миколаївської жіночої гімназії батьківського товариства (протокол № 1 від 27.09.1917) ставилось питання щодо збільшення кількості годин з 4 до 6, відведених на вивчення математики у 7-му випускному класі [6, арк. 3], введення до програми однієї іноземної мови як обов'язкового навчального предмета [6, арк. 10] та психології у 7-му класі [6, арк. 30], гігієни у 7-му класі [6, арк. 6]. Голова батьківського комітету Миколаївської жіночої гімназії на засіданні педагогічної ради (протокол № 1 від 27.09.1917 р.) поставив питання про якість викладання креслення в інших класах, оцінивши його незадовільним та, визначивши основною проблемою такого стану справ відсутність креслярського приладдя в учениць, яке вони не могли придбати з причини високих цін на нього [6, арк. 23].

На засіданні педагогічної ради обговорювалися кандидатури вчителів на підставі отриманих листів від кандидатів на посаду. “Из письма кандидатки в учи-

тельниці С. Краснокутской 7 августа 1913 года: что касается метода преподавания, то, мне кажется, что для каждого преподавателя предмета существует свой метод, и только на опыте можно узнать достоинства и недостатки известного метода. Наиболее удобным я считаю наглядный метод в младших классах и аналитический метод для преподавания теории и словесности и истории литературы в старших классах. Преподавание, которое опиралось бы только на чужих словах – на словах учителя или словах книг противоречило б самым основным законам развития познавательной деятельности” [4, арк. 75]. Члени педагогічних рад жіночих навчальних закладів, якщо вважали за доцільне, то звільняли дітей від навчання для відпочинку. 27 листопада 1902 р. педагогічна рада Вознесенської жіночої гімназії зробила вихідний, мотивуючи це таким чином: “Педагогический совет, принимая во внимание, что с начала учебного года прошло уже более 3-х месяцев, и что учащиеся г. Вознесенска не имеют почти никаких развлечений, пошел путем освободить детей на один день от занятий, устроив для них: 27 ноября освободить от занятий. Устроить для них чтение со световыми картинами “Об Архангельском крае” [4, арк. 54].

Кошти на утримання навчального закладу виділяло Міністерство народної освіти в межах 23–25 тисяч карбованців, які передбачали витрати на передплату таких газет та журналів: “Мир божий”, “Русская школа”, “Исторический вестник”, “Нива”, “Одесский листок”, “Плодоводство”, “Вестник самообразования”, “Спутник здоровья”, “Ремесленная газета”, “Пробуждение” [9].

Педагогічні колективи жіночих навчальних закладів були за складом великі. Наприклад 1886 р. у другій Миколаївській жіночій гімназії викладацький склад становив 31 особу, дев’ять з яких закінчили вищі навчальні заклади, останні – середні [2, арк. 1]. Усі вакансії надавалися попечителю Одеського навчального округу, де педагоги затверджувалися на посаду після надання відповідної фахової характеристики.

До обов’язків начальниці гімназії входило керівництво виховним процесом, посилений контроль за поведінкою учениць у закладі та за його межами, за успіхами в навчанні; вона мала відвідувати разом з ученицями церкву, бути присутньою на всіх екзаменах, засіданнях педагогічної та опікунської рад [5,

арк. 23–24]. Зокрема, наведемо зміст характеристики начальниці гімназії С. Зінової: “...во время своей службы к исполнению учительских обязанностей относились с примерным усердием, любовью и педагогическим тактом... отличается активностью в деле преподавания и воспитания, любовью к своему призванию, безукоризненной исполнительностью служебных обязанностей... Представляется к золотой медали “За усердие” для ношения на груди на атласной ленте” [1, арк. 1–4].

Обов’язки класних наглядочок склалися зі стеження за чистотою та порядком у класах, успіхами в навчанні, поведінкою та акуратністю учениць. За відсутності викладачів наглядочки читали з дітьми, проводили з ними рухливі ігри, кожного дня спілкувалися з батьками вихованців, контролювали відвідування занять. Крім того, до їх обов’язків входив нагляд за квартирами гімназисток, присутність з ними на всіх позаурочних навчальних заходах [5, арк. 23–24]. Питання розміщення гімназисток на квартирах розглядалося на засіданнях педагогічної ради навчальних закладів, так, у серпні 1901 року на прохання громадян міста Вознесенська про надання квартир гімназисткам Курловій, Перевезевій та Марті вони отримали дозвіл: “...их семейства по нравственным качествам вполне благонадежны... по гимназическому совместно с начальницею осмотрено помещение, предложенное для учениц. А вот Ткаловой было отказано” [7, арк. 37].

Як правило, у педагогів склалися дуже добрі стосунки з їх вихованками. У Новобузькій гімназії: “...установились теплые, почти дружеские отношения учителей к детям, и дети относились к своим воспитателям с доверчивой простотой. Педагогический персонал, отрицая принудительность, ведущих к дурным результатам работы, старался возбудить в детях личный почет, самокритику, культивируя драгоценную вдумчивость” [3, арк. 3–4].

Розглянувши стан виховної роботи в середніх жіночих навчальних закладах в період з 1860 до 1920 років, можна констатувати, що така діяльність здійснювалася педагогами на високому методичному рівні. Одним із головних педагогічних впливів на своїх вихованців був, у першу чергу, приклад учителів та вихователів у ставленні до своїх професійних обов’язків, які мали відповідати високим моральним якостям. Учителів та їх вихованок об’єднувало те, що

всі вони були людьми глибоко віруючими, а в навчальному процесі на одному з перших місць серед дисциплін стояло викладання Закону Божого.

Отже, як провідна тенденція функціонування жіночих середніх навчальних закладів Херсонської губернії – громадсько-державний зміст, про що свідчать конструктивні ідеї і педагогів, і земських діячів, направлених на вдосконалення організації навчально-виховного процесу.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що загальні ознаки, характерні для народної освіти, проявлялися і в керівництві жіночими навчальними закладами: розширення сфери управлінських функцій; прагнення до підвищення якості навчально-виховного процесу; посилення уваги до організації виховної роботи в школах відповідно до офіційних ідеологічних орієнтирів; збереження деяких елементів демократизації управління системою народної освіти; розширення “охоронної” діяльності. Разом з цим виразно проявлялися і дві суперечливі тенденції: з одного боку, небажання залучати жінку за допомогою освіти до суспільного життя, з іншого – покладання на жіночі загальноосвітні школи додаткової функції професійно-педагогічної освіти, що доводить нам суперечність між вимогами суспільного прогресу та консервативним компонентом суспільної свідомості.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф-116. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1–4.
2. ДАМО. Ф-121. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.
3. ДАМО. Ф-122. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. – 3–47; 35.
4. ДАМО. Ф-122. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. – 46; 54; 74–75.
5. ДАМО. Ф-122. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. – 4; 13; 23–24.
6. ДАМО; Ф-124. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1; 4–5; 8; 37; 57–65; 45–50; 94–103.
7. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 2. – С. 3–22.
8. Освіта на Миколаївщині у XIX–XX ст. : [історичні нариси]. – Миколаїв, 1997. – С. 19–21.
9. Устав гімназій и прогимназій. – 1864. – Режим доступу : teacher.fio.ru/news.php.

Стаття надійшла 31.01.2011 р.